

За книгата:

Писането за себе си и неговите жанрове. Писма, дневници и други форми на автобиографичния разказ в европейската писмена практика (XVIII – XX век). Съставител Маргарита Серафимова. София, Издателски център „Боян Пенев“, 2021. [*L'écriture de soi et ses genres. Lettres, journaux intimes et d'autres formes de récit autobiographique dans la pratique scripturale européenne (XVIIIe-XXe siècles).* Sous la direction de Margarita Serafimova. Sofia, Boyan Penev Publishing Centre, 2021]

Елица Попова / Elitza Popova
Институт за литература при БАН /
Institute for Literature – Bulgarian Academy of Sciences

Сред забележителните характеристики на Дантевата *Божествена комедия* (1321) е фактът, че в нея автор-поет, разказвач и главен герой са обединени в една фигура: *Комедията* е разказ (фантастичен, за пътуване в отвъдното – своеобразен пътепис), разказан от един субект, който е едновременно auctor и agens, автор и персонаж на повествованието. И не просто персонаж, а главен герой. В *Комедията* Азът е всеприсъстващ, а творбата, която първом го извежда и утвърждава на литературната сцена като такъв е *Нов живот* (1294) – Дантевият автобиографичен роман в проза и поезия, честващ любовта на флорентинския поет към обичаната жена, Беатриче, и подготвящ концептуално появата на *Божествена комедия*. Разказът за вътрешното, мистично преживяване, отразено в *Нов живот*, се води от Данте в първо лице и авторът персонаж е хомодиегетичен разказвач: той пише и разказва за себе си,

като биографичната истина е самата тъкан, от която е сътворен и доразвит спектакълът на фикцията. Стремежът е реалната хронология на описваните събития да послужи за идеална такава, с цел личното преживяно да добие обективна стойност и да се възприема като емблематично за човешкото съществуване (*Комедията* е олицетворение и завършен израз на този стремеж). Заради неговото всеприсъствие, италианският литературен критик Марко Сантагата нарича Дантевия Аз архиперсонаж: всезнаещ разказвач, преживяващ главен герой, наблюдаващ критичен свидетел и ‘читател’ на случващото се с и около него. Тук преживяването на вътрешната и външната реалност е съвкупно не само с описанието, но и с неговия прочит, с тълкуванието му. Така в края на XIII и началото на XIV век реалната историческа личност Данте поставя себе си в центъра на своите литературни търсения, с творческия стремеж да превърне личните преживявания в литературен обект, tout court. Разликата между фикция и реалност бива занулена, а чрез този литературен експеримент „Данте става Данте“ (създанието е на Елиза Брили, изследователка на бележития поет, и Джулиано Милани, историк на Средновековието): разказвайки себе си, той осъществява себе си в културно-исторически план.

Когато няколко века по-късно, в края на XVI век, Мишел дьо Монтен пише *Към читателя*, в началото на книга I на своите *Opuscula* „je suis moi-même la matière de mon livre“ („предметът на моята книга съм самият аз“), в тези негови думи отеква сходен литературен образец: на писането за себе си. Той е завоевателен в полето на литературата и философията, тъй както завоевателна е идеята за себепознанието като основа на човешкото познание за света и мястото на отделния индивид в него. Но за разлика от ‘експеримента’ на средновековния, стъпил здраво на прага на модерността Данте, за когото човек е неразривно свързан с вселената и човешкото съществуване има крайна цел – едновременно антропоцентрич и теоцентрич, ‘опитът’ на Монтен, оказал решаващо въздействие върху литературно-философските търсения в последващите епохи, е мотивиран от скептицизъм: подвластни на непредвидимата природа и на случая (*vitam regit fortuna, non sapientia* – „съдбата управлява живота, не мъдростта“), човешките разум и познание са немощни, а между привидното, от една страна, и реалното от друга – познаваемо първото, непознаваемо второто – съществува непреодолима дихотомия; тук основен стимул е съмнението – „върховен принцип“, „висше интелектуално достойнство и най-дълбока практическа мъдрост“, по думите на проф. Исак Паси. В *Opuscula*, впрочем, Монтен цитира стих от дантевия *Ад*, изтъкващ съмнението като онтологична инстанция – „che non men che saver, dubbiar m’aggrata“ („Не по-малко от знанието ми е приятно съмнението“, песен IX); неговият Аз е този на *homo dubitans* или съмняващият се субект: ‘свободен’ да се лута в търсене

на себе си наред идейна фрагментарност и несъвършенство, наред непостоянство и колебание, той е чужд на Дантевия (антично-средновековен) порив към синтез и синкретизъм. Но тези две концептуално далечни една от друга писмени практики на себеразказване са обединени от фундаменталната готовност за авторефлексия, тъй важна за цялостната еволюция на човешката мисъл и насъщна за култивиране на несъвършената наша градина живот, по Монтен (“Je veux que la mort me trouve plantant mes choux, mais nonchalant d’elle, et encore plus de mon jardin imparfait”).

„Докато пише за себе си, Азът се самоизгражда“ и „наративът от първо лице става средство за себепознанието“, пише доц. дфн Маргарита Серафимова във *Въведение* на съставения от нея научен българо-френски сборник *Писането за себе си и неговите жанрове. Писма, дневници и други форми на автобиографичния разказ в европейските писмени практики (XVIII-XX век)*. За културно-историческия контекст на застъпената в сборника епоха, потенциалът на изкованата от Монтен в *Опити* свободололюбива концепция на Аза е обозрим с разностранната си творческа приложност, а писането за себе си „като креативно вдъхновение“ и „творчески акт“, по думите на съставителката, се явява обширна, даже безкрайна за експериментиране и изследване територия. В нея идентичността, ядро на себеразказването, е матрица със своята изменчивост за „различните Аз, противоречивите Аз, несъвместимите Аз, които обитават едно и също тяло [...]“. Архипесонажът на Данте е далеч от модерния уклон към изменчивост на Аза, макар сложната дантева идентичност да е подстъп към модерно му тълкувание, допускащо в себе си идеите за полифоничност и обстоятелствена съотносимост. Но до екстремното „Je est un autre“ („Аз е друг“) на Рембо от XIX век и/или до „автофикциите на Пруст [от началото на XX век], „след чийто монументален роман разказването вече никога няма да бъде същото“, възвестява анотацията на сборника, пътят на себеизразяването трябва да мине през ренесансовото пре-откриване на интимното (антично завоевание), „съпътствано с изобретяването на нови жанрове на Аза, като „Опитите“ на Монтен“, „с романтичeskите предчувствия във века на Просвещението“ на Русо за „сетивността и нейната нестабилност, турбулентност и подвластност на мимолетни състояния“. Разказването на идентичността се осъществява под различни писмени форми, в различни жанрови измерения, с разнородна мотивация. Сборникът изследва тези форми, жанрове и мотивационни механизми за обозначения период в седем тематични части, като във всяка се открояват съответни аспекти на закономерности и тълкувателни акценти. Последните са подчертани и синтезирани в резюме на български и френски език към всеки от научните текстове, както и от

съответен abstract на английски език. Това прави съдържанието обозримо в неговата тематична и концептуална многоликост, в неговите научно-изследователски прозрения и завоевания. За органичната свързаност на сбраните материали, за тяхната културологична принадлежност и актуалност, ключова роля има *Въведението*: то е своеобразна поетика на сборника, спояващ анонс за неговата концептуална идентичност и контекстуална съотносимост в лоното на европейските писмени практики; концептуална идентичност и контекстуална съотносимост, застъпени във встъпителния обзор на настоящата рецензия.

Първата част на сборника изследва нови(те) територии на субективността и обединява три статии, засягащи заглавната тема от различна изследователска перспектива, през призмата на различни писмени форми на себеизразяване, в контекста на различни културно-исторически обстоятелства. Вниманието е насочено към субективистичните прояви на Аза като плахи или дръзки изяви на личностното, имплицитен или експлицитен, прокрадващ се или спотаен автобиографизъм, (не)обективност на преценката за видяно, преживяно, засвидетелствано, тежест, интенции и разнообразност на автора в повествованието. Автономията на субективния изказ и неговата автентичност са обект на изследване в статията на **Румяна Дамянова**, проследяваща индивидуални прояви и инициативи на Аза в писмената практика на различни български възрожденци. Личното писмо е обособено като „свободна територия, върху която кореспондентите запазват своята идентичност“ и чрез която през Възраждането се оказва „съхранен личният глас на възрожденеца“; носител на съкровена споделеност и най-лично общуване (каквото се наблюдава в писмата Йосиф Хилендарец до игумена на Рилския манастир, на Неофит Рилски, на Раковски, Априлов, Ботев и други) или на лаконична, телеграфна комуникация (присъща за епистоларната практика на дейците на Априлското въстание), то е отразител на личността в нейния порив за себеутвърждаване, в присъствието ѝ като свидетел на епохата. Личният дневник – своеобразно „писмо до себе си“, по определение на авторката „тайник на изявите на Аза“, е пространство за свободна изява на волята на субекта – „водещ принцип, който смислово конструира текста“; той е и пространство за изява на необичайни/непознати спрямо обичайните личностни проявления на Аза, за каквито свидетелстват в различието си дневниците на Неофит Рилски или Тодор Бурмов. **Пенка Ватова** разглежда измеренията на субективността в пределите на художествено-документалния жанр пътепис, в който „фигурата на автора е особено триединство на автор, герой и повествовател на творбата“. В него фикционалното и реалното-истинно и/или правдоподобно се вплитат в етично-естетическите интенции на пътеписеца, за да заявят придържане към обективността на наратива или, смесвайки „свободно видяно“ и „въобразено“, в някои случаи представа и

реалност, да го субективизират. Като своеобразен предел в пътеписната традиция е посочен пътеписът *До Чикаго и назад*, на А.Константинов, в който се настанява „динамиката на психоемоционалната събитийност“ и оттам-нататък в пътеписното описание започва да се намества и „авантюрното [пътеписно] повествование“, със засилено присъствие на субективността. Хетеродиегетично или хомодиогетично разказан, пътеписът се явява и средство за „самонаблюдение“ на автора, в което разказването за себе си намира в следосвобожденската пътеписна практика все по-обширна територия за изява. Текстът на **Маргарита Серафимова** е съсредоточен във фигурата на автора – „най-проблематична категория, точка на огъване на пространството *par excellence*, място на връзката между фиктивно и фикционално“ – в неговото „завръщане“ на сцената на писмените практики, водещо със себе си и парадокси в неговото възприятие, лично и публично. Автобиографизмът е изтъкнат като „мощен ресурс за творчество“, включително в научните дискурси, където „образът на учения прозира все по-видимо в неговите трудове“ и създава предпоставки за обособяване на личностен отпечатък в научния дискурс, без тази намеса на субективното да отнема, даже напротив, от неговата обективност.

Втората част акцентира върху жанровите колебания на Аза в неговото себеизразяване. „Неуловим в своята цялост“, пише доц.Серафимова във *Въведението* на сборника, „субектът дава израз само на едно от своите лица“ и по този начин „отделните литературни жанрове се конституират според конкретната семантична представа за него.“ **Бисера Дакова** проследява „явния жанров преход от изповедно-регистращо слово към синтетично обобщаващ фрагмент“ у трима разнородни автори – Ф.Ницше, Ст.Михайловски и А.Далчев – в обединяващата ги склонност към синкретично-синтетичен тип рефлексия, наред която пишещият и размишляващ Аз се проявява като авторецензент, автокоментатор/критик (при Ницше), ‘надпоставен’ и безпристрастен в непремения си стремеж към „универсалност“ на изказа постановител на истини (при Михайловски), „нереторичен мислител“, неотстъпен наблюдател, всеотдайно придържащ се към „конкретните неща“, които „предпазват от общите фрази и големите, но празни думи“, нескрито субективен в преценките си (при Далчев). **Радослава Илчева** разглежда автобиографичните записки на Г.Р.Державин като „междинно звено“ между агиографията или житийната проза и модерната политическа автобиография. Тук Азът демиург, създател на „индивидуален поведенчески модел“ на съвместимост между лично и обществено, „превърща живоописанието си в материал за извличане на социално-политически поуки и изводи“. **Анриана Спасова** разглежда преплитането на епистоларната и пътеписната традиция в Българското възраждане, видимо в изящните писма пътеписи на

Найден Геров – „първи художествен пътепис под формата на лични писма“. Със своята естетическа безпрецедентност те разкриват значителна степен на автономност на авторската саморефлексия и модерно самосъзнание, което черпи вдъхновение за своята себеизява от различни селения на познанието – поезия, фолклор, документалистика, история.

Третата част – *Духът и тялото на писмата* – изследва епистоларния жанр през призмата на три вида дискурс: автормитологичният, любовният и дискурсът – непосредствен, чистосърдечен, освободен – мотивиран от сантименталната *parthésia*.

Ангелина Вачева разглежда собствено-създадения образ на живелия между XVII и XVIII век френски историк, библиотекар, нумизмат Валентин-Жамре Дювал в кореспонденцията му (1762-1774) с придворната дама на Екатерина II, Анастасия Соколова. Жамре Дювал е проследен в неговата последователност и отдаденост в съграждането на определена, благородна представа за неговата личност – пред света и пред себе си. Анализираният случай е пример за Аз демиург или изобретател на собствения образ, създател на собствено-личностна митология, постигнал житейски успех благодарение на методични лични усилия и вяра в идеалите на Просвещението. Факт е, че един от най-важните мислители на просвещенската епоха, Джон Лок, разглежда Аза като формиращ се чрез приемственост на съзнанието и обект на последователен градеж именно. **Пламен Анто**в изследва и представя вътрешно присъщи на любовното писмо качества, невъзможни за художествената литература (*belles-lettres*). Изтъквайки прозрението на Барт за любовното писмо „като връзка, а не кореспонденция“, авторът посочва заложената в него предпоставка за „у-плът-няване“ на връзката между водещите любовна кореспонденция заради неговата „съ-общителна“ същност и функция: епистоларното слово е слово-деяние и „преди да информира, да съобщи нещо, то съ-общава двамата кореспонденти в пространството, преодолявайки го.“ **Олена Березовска Пичоки и Пиер-Ив Дефос** анализират писмата на руския белогвардейски лекар в изгнание в Белгийско Конго Владимир Болдирев до неговата съпруга, продиктувани от животоспасяваща за него „сантименталната и брачна парезия“. Поместеният на френски текст на двамата автори разкрива факта, че понятието *parthésia* се среща в Библията и е „un mot qui exprime l'assurance e la forcé de la conviction“, както и че в библейския си смисъл то е преди всичко „l'assurance de Jésus et de ses apôtres dans son enseignement qui prêche l'amour universal.“ Тази подробност е важна от онтологична гледна точка: споменавайки името на френския философ М.Фуко във връзка с неговото „връщане към античната парезия“, отбелязано в резюмето на статията, следва да се отбележи усилието на Фуко да разграничи философски „грижата за себе си“ от „познанието за себе си“. Преводът на писмата на Болдирев от руски на френски и тяхната

рецепция насочва изследването именно „от писането за себе си към търсенето на себе си“, тоест към самопознанието на Аза.

Четвъртата част носи заглавие *Образи и маски на автора*. Поместените в нея две статии засягат обширната тема за автобиографизма при писането за себе си в по-конкретното измерение на автопортретното 'изображение'. **Николай Аретов** разкрива по-ясното разграничение между фиктивния образ на субекта (неговия самоизмислен образ) и реалния в хумора и сатирата, за разлика от други жанрове. Тук автопортретът е тъждествен с маската, както индивидуална, така и споделена между различни индивиди. **Маргарита Серафимова** се съсредоточава „в пространството около литературната творба“ – в съпътстващите я дискурси или метадискурси (бележки, коментари, есета, интервюта) – и в статията си, на френски език, разглежда тяхната тежест в граденето на авторския Аз. „Метадискурсът“, пояснява авторката, „е насочен към четивността на текста и добрата рецепция“; той дава възможност на автора да насочва рецепцията на творбата/творбите му, „да инсценира определен замисъл, да заяви естетическа принадлежност“. Отвъд пределите на описваната статия, добър пример за 'насочване на рецепцията' от европейската писмена практика е италианският поет от XX век Еудженио Монтале с интервюто, което прави сам на себе си през 1946г., озаглавено *Интенции. Въображаемо интервю*: задавайки „подходящи“ въпроси на своя авторски Аз, поетът разяснява основните белези на своята поетика, елиминирайки по този начин възможността за погрешен или повърхностен прочит на стиховете му.

Петата част, съставена от две статии, изследва, от една страна, женските его-документи и жените автобиографи (първата статия), от друга, стремежа на жената за самостоятелно присъствие в обществения живот. **Катрин Жери** представя аналитично его-документи на пет жени – Наталия Долгорукая, Екатерина Квашнина-Самарина, Наталия Голицина, Екатерина Шаховска и Мария Волконска – с принос към историята на автобиографията в Русия, принос „игнориран поради закъсняло публикуване и възприемане“ на авторките. Статията онагледява „резонансите между текстове(те)“, разпространени единствено в семеен контекст, не и в обществен, и прави паралел с мемоарите на Надежда Дурова, *Кавалерийска девойка* от 1836г. и първата руска женска автобиография *Приключение в Русия* на същата авторка, съчетаваща „житейски опит, литературно творчество, публикуване и рецепция“.

Чрез съпоставка на женски образи, разказани от женска и от мъжка гледна точка в прозата на френската писателка Колет (1873-1954) и румънския писател Камил Петреску (1894-1957), в своята статия на френски език **Румяна Л. Станчева** извежда съответствия в представянето на жената в модерното общество и на нейното поведение в лоното на брака, в

темата за липсата на разбиране на Другия – топоси, нови за първата половина на XX век в Европа. Психологическото разказване от първо лице, характерно за прозата и на двамата писатели и създаващо усещане за наместване на личното и автобиографичното във фикцията (автодиегетичният режим на изразяване) е база за сравнение между тези географски отдалечени един от друг творци и възможност за извеждане за заключенията относно наличната в изследваните произведения (концептуална) близост между литературния Аз и автобиографичния Аз.

В шестата част на преден план е изведена реалността на свидетелствата от първо лице като територия за различни проявления на Аза. **Рая Заимова** изследва ролята на Аза на автора в пътеписната литература за разбиране на неговия свидетелски разказ за „видяното и чуто“ в два пътеписа на френския поет и политик Алфонс дьо Ламартин до Ориента, като предмет на наблюдение са определени негови размисли – отразители на авторския Аз и показатели за развитието на неговите социални и естетически, културни и исторически нагласи. **Недка Капралова** разглежда преплитането на личната история с историческото свидетелство в спомени на български жени от края на XIX век. Представени и сравнени в общото и различното са гледните точки на две жени, Елисавета Караминкова и Султана Рачо Петрова, за бележито историческо събитие – посрещането на княз Фердинанд и неговата обиколка в България в края на 1887 и началото на 1888 година – и е изведена тяхната роля като свидетелства за изграждане на историческата памет.

Седма част носи заглавие *Себесътворяването като изкуство*. Първата статия, на **Миряна Янакиева**, на френски език, е опит за критическо сравнение между два автобиографични романа с тема музиката (*Балада за Георг Хених* на Виктор Пасков и *Моят живот с Моцарт* на Ерих-Еманюел Шмит), на базата на теоретичните концепции за автобиографичния пакт на Филип Лъжон, за автофикцията на Серж Дубровски и за наративната идентичност на Пол Рикъор. Направени са важни заключения относно съществената роля на автофикционалния разказ за разбирането на себе си и за изграждането на „неизменна личностна идентичност“. **Ребека Джили** е автор на последната статия в сборника – за идеологията на Аза в мемоарната проза на княз И.М.Долгоруков и по-точно в произведението *Повест о рождении моем, происхождении и всей жизни*. Италианската изследователка представя своите проучвания на прекрасен български език и засяга темата за его-документите – автобиографии, писма, дневници и пр. – „обединени от фигурата на Аз-а на автора, едновременно и герой, и разказвач на собствената си история“, а основна цел на анализа е да обособи идеологията в представянето на себе си, причините и механизмите на

идеологизиране на личността на изследвания творец. Впрочем, осезаемо в тази схема на изграждане на Аза – схемата на автобиографичното писане като средство за утвърждаване на Аза [в една враждебна реалност] – е ехото на културно-историческият опит на Данте с *Нов живот* и *Божествена комедия*. Без това да означава, че бележития флорентинец присъства като референт в произведението, обект на анализ, и в неговото изследване.

Българо-френският научен сборник *Писането за себе си и неговите научни жанрове Писма, дневници и други форми на автобиографичния разказ в европейските писмени практики (XVIII-XX век)* със съставител Маргарита Серафимова представлява важен – заради своята стойност на референт – и своеобразен – заради широката си тематична обхватност и многообразие – източник на познание в полето на себеразказването. В него са събрани изследвания на бележити съвременни български и чуждестранни изследователи на литературното творчество, споделени са важни и отличителни по своето умозрение и вещина заключения за еволюцията на темата в застъпения период. Сборникът е средище на съприкосновение на българската литературна традиция с европейската и на европейската с българската. Неговата културологична значимост е неоспорима.